

ALINA ZAJANKOWSKA* – LUBLIN

PRZYWRÓCENIE NIEPODLEGŁOŚCI LITWY I ODRODZENIE KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

W latach 1944-1990 Litwa stanowiła republikę ZSRS i nie posiadała niezależności państwowej. Związek Sowiecki przez swoją władzę, a szczególnie organy partyjne, kontrolował kulturę i życie duchowe społeczeństwa Litwy. Oficjalna nazwa republiki to: Litewska Socjalistyczna Republika Sowiecka (Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika). Nazwę skracano do Lietuvos TSR lub LTSR.

Mieszkańcom Litwy narzucono marksistowsko - leninowską ideologię, podstawą której były walki klas, dyktatura proletariatu, likwidacja klasy burżuazyjnej itp. Ideologia komunistyczna broniła polityki ZSRS, a kulturę narodowościową traktowała jako zjawisko obce interesom socjalizmu¹. Oświata, nauka, literatura i sztuka – w tych dziedzinach nie pozostawiono żadnego miejsca na jakąkolwiek swobodę twórczą i niezależność myśli. Wolność religijna stała się nie kategorią prywatną, ale kategorią polityczną, która zakładała walkę z religią i krzewienie ateizmu². Zamykano seminaria duchowne i świątynie, prześladowano zakony, nacjonalizowano domy modlitewne i klasztory oraz likwidowano tzw. „miejsca święte”. Zakazano nauczania religii w szkołach i katechizacji. Władza sowiecka starała się zawładnąć życiem prywatnym - rodzinnym. Szkoła, domy kultury, organizacje młodzieżowe stanowiły bowiem podstawowe narzędzie sowytyzacji. Sytuacja zmieniła się po 40. latach, kiedy w marcu 1985 roku Michaił Gorbaczow został nowym sekretarzem generalnym KC KPZS.

Michaił Gorbaczow był przekonany o konieczności prawdziwych reform, które objęłyby wszystkie sfery życia społeczeństwa i szły w kierunku przebudowy systemu sowieckiego. Na XXVII Zjeździe KPZS (25 II - 6 III 1986) zatwierdzono program, zwany „pierestrojką”, który rozpoczął proces przemian ideologicznych i ekonomicznych, a „głasność” (jawność) - stała się instrumentem w polityce przebudowy.³

* Alina Zajankowska – mgr historii, doktorantka w Instytucie Historii KUL.

¹ V. Tininis, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*, Vilnius 1994, s. 61.

² J. Krukowski, *Kościół i państwo*, Lublin 1993, s. 68.

³ W. Kopaliński, *Słownik wydarzeń, pojęć i legend XX wieku*, Warszawa 2006, s. 140, 311.

Do realizacji reform Gorbaczow przystąpił po usunięciu głównego swego rywala Grigorija Iwanowa i kilku członków Biura Politycznego⁴. W lipcu 1985 roku przewodniczącym Rady Najwyższej ZSRS został wybrany Andrzej Gromyko, a nowym ministrem spraw zagranicznych - Eduard Szewardnadze⁵. Gorbaczow starał się pozyskać rzesze społeczeństwa przez liberalizację polityki wewnętrznej, jednak zachowując jednolądzstwo partii komunistycznej. Poprzez jawność doszło do odtajnienia różnych informacji. Nastąpiła większa wolność myśli i słowa, „głos biurokracji został zastąpiony przez głos ludu, narodu”⁶. Zniesienie cenzury, uzyskanie większej swobody i samodzielności w wyrażaniu ocen przyczyniło się do demokratyzacji życia politycznego oraz rozbudzenia świadomości społecznej⁷ (co później m.in. doprowadziło do przywrócenia niepodległości państw).

M. Gorbaczow zdawał sobie sprawę z potrzeby współpracy z krajami uprzemysłowionymi i zmniejszenia wysiłku zbrojeniowego ZSRS. Szukano możliwości pokojowej współpracy. Dlatego w marcu 1985 roku w Genewie wznowiono sowiecko-amerykańskie rokowania rozbrojeniowe, a kilka miesięcy później ogłoszono moratorium (odroczenie) na rozmieszczenie sowieckich rakiet krótkiego i średniego zasięgu w Europie⁸. Gorbaczow znormalizował również relacje z Europą Zachodnią, Japonią i Chinami⁹. 26 kwietnia tegoż roku w czernobylskiej elektrowni atomowej na Ukrainie doszło do awarii. Zginęła duża liczba osób, a wielu mieszkańców pobliskich miasteczek i wsi zmarło z powodu choroby popromiennej. Dodatkowo doszło do skażenia dużego obszaru Europy Wschodniej i Północnej. Władze ZSRS oskarżono o zlekceważenie skutków tej katastrofy oraz o źle zorganizowaną akcję ratunkową¹⁰. W 1986 roku w lipcu ZSRS zapowiedział stopniowe wycofanie swoich wojsk z Afganistanu¹¹.

W 1987 roku ogłoszono reformę ekonomiczną w ZSRS. Reforma gwarantowała m.in. większą samodzielność przedsiębiorstw¹², co doprowadziło do likwidacji ograniczeń w sferze ekonomicznej. W latach 1985-1988 powstało w ZSRS ok. 13 tys. spółdzielni i 300 tys. przedsiębiorstw rodzinnych¹³. Jednak gospodarka nadal opierała się na centralnym planowniu, a wprowadzanie nowych technologii napotykało bariery instytucjonalne. Na rynkach światowych spadał sowiecki wpływ eksportowy, konsumpcja alkoholu zmniejszyła się z powodu propagandy

⁴ W. Roszkowski, *Półwiecze, Historia polityczna świata po 1945 roku*, wyd. 4, Warszawa 2005, s. 367.

⁵ J. Ślusarczyk, *Kryzys i upadek imperium. Kalendarium 1975-1991*, Warszawa 1997, s. 45.

⁶ W. Rogowski, *Pierestrojka od wewnątrz. Wywiady z radzieckimi intelektualistami*, [b. m. w.], 1990, s. 6.

⁷ Kopaliński, *Słownik wydarzeń, pojęć i legend XX wieku*, s. 140.

⁸ Ślusarczyk, *Kryzys i upadek imperium*, s. 44. Układ o całkowitej likwidacji rakiet krótkiego i średniego zasięgu w Europie podpisano 8 grudnia 1987 roku. Tamże, s. 52.

⁹ W. Pronobis, *Polska i świat w XX wieku*, Warszawa 1996, s. 439.

¹⁰ Roszkowski, *Półwiecze. Historia polityczna świata*, s. 371.

¹¹ Ostatecznie wojska ZSRR opuściły Afganistan w kwietniu 1989 roku. Roszkowski, *Półwiecze, Historia polityczna świata*, s. 383.

¹² *Litwa 1940-1990*, red. A. Anušauskas, Vilnius 2005, s. 545.

¹³ Roszkowski, *Półwiecze. Historia polityczna świata*, s. 376.

trzeźwości¹⁴. Pojawił się wyraźny podział na zwolenników i przeciwników podjętych reform. Głównie chodziło o rozdzielenie stanowisk partyjnych i państwowych oraz władz wykonawczych od ustawodawczych. Utworzono Kongres Deputowanych Ludowych, który przejął funkcje Rady Najwyższej ZSRS. Zmiany te osłabiły opozycję. Coraz częściej krytykowano politykę Breżniewa i jego rządu. Rezygnowano z użycia siły i nacisków w obronie socjalizmu. W lutym 1987 roku ogłoszono amnestię więźniów politycznych¹⁵.

Gorbaczow umacniał swoją pozycję ciesząc się szerokimi pełnomocnictwami, które dawały mu nieograniczony zakres władzy. Na mocy zmienionej konstytucji, w marcu 1990 roku został pierwszym (i ostatnim) prezydentem państwa sowieckiego¹⁶. Zmniejszył aktywność polityczną konserwatystów, a później usunął z Biura Politycznego J. Lichaczowa i szefa KGB W. Czebrikowa. Sekretarzem KC został A. Jakowlew. Prezydent wiele podróżował po kraju i za granicą, odwoływał się do okresu Nowej Ekonomicznej Polityki, „kiedy „więcej demokracji” miało oznaczać „więcej socjalizmu” oraz rozwój gospodarczy”¹⁷.

W dobie pieriestrojki odżyły nastroje patriotyczne i państwa sowieckie zaczęły domagać się niepodległości. Najwcześniej zaczęły to formułować kraje bałtyckie. Związek Sowiecki przeżywał coraz większe trudności (wystąpiły sprzeczności i konflikty narodowościowe wewnątrz ZSRS). Reżim komunistyczny w Europie Środkowo-Wschodniej upadał, a wewnątrz imperium trwały wciąż konflikty i niezadowolenie społeczeństwa z warunków życia oraz pogarszającej się gospodarki. Polityka Gorbaczowa była krytykowana, a w rocznicę rewolucji bolszewickiej (7 listopada 1989) doszło do demonstracji antykomunistycznych w wielu miastach państwa sowieckiego. Niesiono hasła „72 lata drogi donikąd”, „Precz z KGB”¹⁸.

Upadek ZSRS następował wraz ze wzrostem działań i aspiracji niepodległościowych na początku 1990 roku. 11 marca Rada Najwyższa Litewskiej SRS ogłosiła niepodległość republiki i odłączenie się Litwy od Związku Sowieckiego. Podobną deklarację ogłosił 30 marca Parlament Estonii, a 5 maja Parlament Łotwy¹⁹. Wkrótce inne republiki zaczęły ogłaszać niepodległość: Ukraina, Białoruś, Uzbekistan, Azerbejdżan, Kirgizja, Tadżykistan, Armenia²⁰. W 1990 r. gdy M. Gorbaczow został prezydentem ZSRS, upadła kierownicza rola partii komunistycznej. Do nowej Rady Prezydenckiej powołano partyjnych reformatorów i konserwatystów. Głównym rywalem Gorbaczowa został Borys Jelcyn, który 29 maja 1990 roku objął stanowisko prezydenta Rosyjskiej Federacyjnej SRS. 12 czerwca Kongres Deputowanych Ludowych Rosyjskiej Federacyjnej SRS ogłosił deklarację suwerenności, a państwo przyjęło nazwę Federacji Rosyjskiej²¹.

¹⁴ Tamże, s. 372.

¹⁵ Ślusarczyk, *Kryzys i upadek imperium*, s. 50.

¹⁶ W. Pronobis, *Polska i świat w XX wieku*, s. 440.

¹⁷ Roszkowski, *Półwiecze. Historia polityczna świata*, s. 372, 377.

¹⁸ Tamże, s. 402.

¹⁹ Ślusarczyk, *Kryzys i upadek imperium*, s. 66-68.

²⁰ Pronobis, *Polska i świat w XX wieku*, s. 441.

²¹ Ślusarczyk, *Kryzys i upadek imperium*, s. 68, 69.

W miejsce ZSRS M. Gorbaczow postanowił utworzyć nową federację 10 suwerennych państw. Nowy układ związkowy miał być podpisany 20 sierpnia 1991 roku, ale dzień wcześniej w Moskwie wybuchł pucz. Został wprowadzony stan wyjątkowy przez 8-osobowy Komitet Stanu Wyjątkowego kierowanego przez Genadija Janajewa. Gorbaczow przebywający na Krymie został odizolowany, a Komitet ogłosił się jedynym organem władzy w państwie. W stłumieniu puczu wielką rolę odegrał B. Jelcyn. 21 sierpnia zamachowcy zostali aresztowani²².

24 sierpnia Gorbaczow zalecił samorozwiązanie KPZS, a sam zrezygnował z funkcji sekretarza generalnego partii. 29 sierpnia zawieszono działalność Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego. Rozwiązano też Komsomół. 5 października B. Jelcyn powołał Agencję Bezpieczeństwa Państwowego, a sowieckie KGB zostało ostatecznie rozwiązane.

8 grudnia 1991 roku prezydenci: Rosji - B. Jelcyn, Ukrainy - Leonid Krawczuk i Białoruski - Stanisław Szuszkiewicz ogłosili powstanie Wspólnoty Niepodległych Państw, co oznaczało kres istnienia ZSRS²³. M. Gorbaczow nie uznał tej decyzji, ale się z nią pogodził. 17 grudnia wraz z prezydentem Federacji Rosyjskiej B. Jelcynem porozumiał się na temat rozwiązania ZSRS, co oficjalnie nastąpiło 25 grudnia. M. Gorbaczow ustąpił ze stanowiska prezydenta²⁴.

31 grudnia 1991 roku Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich przestał istnieć. Z wieży kremlowskiej znikła czerwona radziecka flaga, a pojawiła się czerwono - niebiesko - biała flaga Rosji²⁵. Wielkie imperium zakończyło swoją historię, a upadek komunizmu spowodował nową sytuację w świecie.

W republikach bałtyckich opór wobec systemu sowieckiego nie ustawał nawet w latach pieriestrojki. Nie dyskutowano jeszcze na temat niepodległości Litwy, jednak nie zapomniano o utraconej niezależności. Pierwsze publiczne demonstracje miały miejsce w rocznicę traktatu Ribbentrop - Mołotow 23 sierpnia 1987 roku. Tego dnia w Wilnie przy pomniku Adama Mickiewicza zebrał się dysydenci i popierający ich ludzie. Otwarcie mówili o niesprawiedliwym włączeniu Litwy do Związku Sowieckiego i domagali się uniezależnienia spod okupacji²⁶. Z odrodzeniem państwowości litewskiej wiąże się również odrodzenie Kościoła katolickiego na Litwie, który był prześladowany, a wiara zabroniona. O tym będzie mowa dalej.

14 listopada 1987 roku nowym I sekretarzem KC KPL został Ringaudas Songaila. W swojej dotychczasowej karierze politycznej nie odznaczył się szczególnymi dokonaniem, nie brał aktywnego udziału w życiu społecznym ani partyjnym. Rok 1988 rozpoczął ważny etap w drodze do niepodległości. 3 czerwca odbyło się zebranie litewskiego Ruchu na rzecz Odbudowy Litwy - Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis (dalej Sąjūdis), który składał się z 35-osobowej grupy inicjatywnej. Był to początek pieriestrojki na Litwie. W październiku R. Songailę zwolniono, a na jego miejsce powołano Algirdasa Brazauskasa. W dniach 22-23 paź-

²² Tamże, s. 79.

²³ Pronobis, *Polska i świat w XX wieku*, s. 442.

²⁴ Ślusarczyk, *Kryzys i upadek imperium*, s. 85-86.

²⁵ Roszkowski, *Półwiecze. Historia polityczna świata*, s. 423.

²⁶ Ślusarczyk, *Kryzys i upadek imperium*, s. 56.

dzielnika w Wilnie odbył się zjazd założycielski Sajūdisu. Przewodniczącym został Vytautas Landsbergis. Przyjęto program i statut Ruchu²⁷. Opublikowano dekrety, na mocy których: Rada Najwyższa LSRS za symbole narodu litewskiego uznała trójbarwną flagę litewską, Pogoń i Słupy Giedymina; przywrócono hymn narodowy, który można było wykonywać publicznie, język litewski uznano za język państwowy²⁸. W końcu stycznia 1989 roku wprowadzono dwa dekrety wydane przez Radę Najwyższą LSRS: *O używaniu języka państwowego LSRR* oraz *O proklamowaniu dnia 16 lutego świętem narodowym*²⁹. 16 lutego 1989 roku oficjalnie i uroczyście obchodzono Dzień Odrodzenia Państwa Litewskiego, po raz pierwszy od 1940 roku³⁰. Dekret dotyczący języka państwowego obowiązywał także instytucje, które dotąd posługiwały się językiem rosyjskim. Z jednej strony było to dobre i słuszne, ale z drugiej wywołało sprzeciw, gdyż istniały rejony gdzie ludność słabo lub w ogóle nie знаła języka litewskiego³¹.

Sajūdis coraz bardziej domagał się niepodległości i suwerenności Litwy. 18 maja 1989 roku w Wilnie ogłoszono *Deklarację o suwerenności państwowej Litwy*, przyjęto także niektóre zmiany Konstytucji LSRS. Na Zjeździe Deputowanych Ludowych, który rozpoczął się w maju w Moskwie, spośród delegatów z Litwy do Rady Związku wybrano 4 deputowanych. 8 czerwca delegacja litewska wraz z deputowanymi z Estonii i Łotwy opuściła obrady, gdyż przyjęto zasadę o możliwym zawieszeniu uchwał republik związkowych, które sprzeczne były z Konstytucją ZSRS³². W sierpniu, 1989 r., te same republiki w rocznicę zawarcia paktu Ribbentrop - Mołotow, połączyły się w tzw. „Szlaku Bałtyckim”. Rozpoczął się on od wieży Giedymina w Wilnie i ciągnął się przez inne miasta – przez Rygę aż do Tallina. Był to „żywy łańcuch” utworzony przez ponad milion osób, które stały trzymając się za ręce na 650 kilometrowej drodze³³. Było to jedno z najważniejszych masowych przedsięwzięć, które miało znaczenie polityczne, duchowe i patriotyczne.

KPZS wydała potępiające oświadczenie dotyczące tych wydarzeń w krajach bałtyckich. Oskarżono fronty narodowe (na Litwie – Sajūdis, a na Łotwie i w Estonii – Fronty Narodowe) o nacjonalizm i dążenie do oderwania się od ZSRS oraz wycofania się armii sowieckiej³⁴. Następnym posunięciem władz LSRS było

²⁷ *Kronika Litewska 1988-2000*, red. Cz. Biedulski, Warszawa 2001, s.11, 16-17.

²⁸ H. Wisner, *Litwa. Dzieje państwa i narodu*, Warszawa 1999, s. 235.

²⁹ *Kronika Litewska 1988-2000*, s. 23.

³⁰ Tamże, s. 24.

³¹ Wisner, *Litwa. Dzieje państwa i narodu*, s. 236-237. W 1989 roku pojawił się w środowiskach polskich postulat o utworzeniu Obwodu Autonomicznego w składzie LSRS. Jednak odwołano decyzję, gdyż Rada Najwyższa podkreśliła niepodzielność Republiki. W lipcu Rada Najwyższa przyjęła projekt „O narodowościach zamieszkałych na LSRR”. Zapewnić to miało prawa i obowiązki mniejszościom, swobodny rozwój, także grup etnicznych. 23 listopada 1989 roku uchwalono ustawę „O mniejszościach narodowych”. Nie pozwolono na utworzenie Wileńskiego Administracyjno – Terytorialnego Okręgu Narodowego (lub obwodu narodowego).

³² *Kronika Litewska 1988-2000*, s. 30-31; A. Firewicz, *Litwa po raz drugi*, Toruń 2001, s. 36.

³³ *Lietuva 1940-1990*, s. 617-619.

³⁴ Roszkowski, *Półwiecze. Historia polityczna świata*, s. 401.

opublikowanie 22 września projektu *O podstawach programu KPL*, partia stawiała na gruncie samodzielności w stosunku do KPZS³⁵. W grudniu na XX Zjeździe KPL w Wilnie uchwalono *Deklarację o samodzielności KPL*, co oznaczało wystąpienie z KPZS. Wywołało to sprzeciw, a następnie powstanie samodzielnej Komunistycznej Partii Litwy na czele z Algirdasem Brazauskasem³⁶.

Należy tu wspomnieć i przedstawić, jak wyglądała sytuacja religijna w kraju w dobie pieriestrojki. W Związku Sowieckim gwarantowano tylko wolność propagandy ateistycznej. Pełnomocnik Rady ds. Kultów Religijnych tłumaczył na spotkaniach z duchownymi, że to nie władza sowiecka ograniczała wolność wyznania, ale stosunki między Kościołem a władzą utrudniają księża, aktywnie zaangażowani w sprawę religijne³⁷.

Władza sowiecka zwiększyła represje wobec dysydentów i uderzyła w księży. W latach 1980-1983 skazano 10 aktywistów Kościoła podziemnego, osoby świeckie i duchowne. Komitet Obrony Praw Wierzących na Litwie (zał. w 1978 r.) od roku 1983 działał w ukryciu³⁸. Wciąż intensywnie przebiegała ateizacja. W szkołach mocno byli w nią zaangażowani nauczyciele. Do miejsc, gdzie aktywnie działali „religijni ekstremiści”, wysyłano grupy lektorów, którzy co roku czytali wykłady na temat naukowego ateizmu. 22 września 1981 roku KC KPZS przyjął uchwałę *O wzmocnieniu wychowania ateistycznego*³⁹. W tym okresie wzmożyły się rabunki kościołów. Bardzo często hańbiono Przenajświętszy Sakrament, niszczone obrazy (nie wykluczone, że robiono to na zamówienie). Często sami funkcjonariusze uczestniczyli w takich akcjach: burzyli dotychczas zachowane krzyże, kaplice i inne pamiątki religijne⁴⁰.

Mimo wspomnianych represji i propagandy ateistycznej Kościół katolicki znajdował jednak się w coraz lepszym położeniu. Kowieńskiemu Seminarium Duchownemu zwrócono należące do niego pomieszczenia, odrestaurowano budynki i pozwolono przyjmować większą liczbę kleryków. Nadal władza kontrolowała jednak dobór kandydatów⁴¹. Zwiększał się nakład literatury religijnej. Pozwolono na oficjalny druk małego katechizmu (60 tys. egz.). Publikacja ta odzwierciedlała odnowę Kościoła po Soborze Watykańskim II. Wydano także modlitewnik, a od roku 1982 zaczął się ukazywać „Katolicki Kalendarz. Informator”⁴².

³⁵ *Kronika Litewska 1988-2000*, s. 38, 41. 7 grudnia 1989 roku z litewskiej Konstytucji skreślono artykuł o przewodniej roli partii komunistycznej.

³⁶ Opcję sowiecką stanowiła promoskiewska KPL, której przewodniczył M. Burokevičius. Wisner, *Litwa. Dzieje państwa i narodu*, s. 237-238.

³⁷ *Lietuva 1940-1990*, s. 578.

³⁸ Tamże, s. 579. Aresztowano ks. S. Tamkevičiusa, ks. A. Svarinskasa. Grożono innym, aby wycofali swoje nazwiska z Komitetu. Celem Komitetu było informowanie społeczeństwa (także za granicą) o prześladowaniach religii w kraju. A. Hlebowicz, *Kościół odrodzony. Katolicyzm w państwie sowieckim 1944-1992*, Gdańsk 1993, s. 24, 29.

³⁹ A. Streikus, *Antykościelna polityka władzy sowieckiej na Litwie (1944-1990)*, Kraków 2010, s. 212.

⁴⁰ Tamże, s. 213.

⁴¹ Tamże, s. 215.

⁴² *Lietuva 1940-1990*, tenże, s. 579.

Władza sowiecka robiła coraz mniej przeszkód w sprawie remontowania lub odnawiania kościołów, zdarzało się nawet, że przydzielała materiały budowlane. Polepszyły się warunki pracy w niektórych kuriach biskupich⁴³. 15 lipca 1982 roku Jan Paweł II mianował administratorem apostolskim diecezji koszedarskiej bpa V. Sladkevičiusa, który przez 20 lat był pozbawiony prawa do pełnienia obowiązków biskupich⁴⁴.

Druga połowa lat 80-tych w ZSRS to okres „pieriestrojki” M. Gorbaczowa, która na początku nie miała żadnego wpływu na antyreligijną politykę władzy sowieckiej. Jeszcze w roku 1986 występowały przejawy kolejnej kampanii antyreligijnej. Tego roku w lutym na Zjeździe KPZS M. Gorbaczow skrytykował przypadki związane z liberalnym podejściem władz do praktyk religijnych ludności, co dało oddźwięk w następnych dniach w gazetach⁴⁵. Władze nie słabły w stosowaniu represji, trwały wciąż aresztowania księży i tych, którzy „inaczej myśleli”. Nie pozwolono też na zorganizowanie obchodów rocznicy chrztu Litwy, obawiając się, że wzbudzi to pamięć i tradycję. Jeszcze w 1986 r. nawoływano do walki z religią, ale już w latach późniejszych przyzwolono na ożywienie religijne. Należy też podkreślić ogromną rolę pontyfikatu Jana Pawła II, którego wpływ był widoczny na Litwie. W roku 1987 władze zaczęły powoli odchodzić od planów utworzenia ateistycznego społeczeństwa. Postanowiły one godzić się na ustępstwa i uzyskać poparcie ludzi oraz organizacji religijnych w programie przebudowy. Pierwsze oznaki zmiany polityki antyreligijnej związane były z rocznicą 600-lecia chrztu Litwy, przypadającą na 1987 rok. W listach pasterskich Episkopatu Litewskiego podkreślano działalność kulturalną i aktywność religijną Kościoła katolickiego na przestrzeni wieków. Pomijając przeszkody władzy w obchodach jubileuszu, uroczystość ta miała ogromne znaczenie dla Kościoła katolickiego na Litwie⁴⁶.

7 sierpnia 1987 roku KC KPL zatwierdził plan działań dotyczących realizacji uchwały *O organizacji pracy partii Litewskiej SRR podczas wykonywania postanowień KC KPZR na temat wychowania ateistycznego społeczeństwa*⁴⁷. Dokumenty te potwierdzały konieczność wychowania ateistycznego i zwiększały jego zakres, jednak już odchodzono od zasad i metod totalitaryzmu. Zwrócono także uwagę na kontrolę urzędów wykonujących postanowienia Rady ds. Kultów Religijnych. Rok 1988 zapoczątkował zmiany dotychczasowej polityki wobec Kościoła katolickiego i innych wyznań. 40 lat temu zabroniono nauczania religii w szkole. P. Anilionis przyznał, że nie udało się całkowicie odizolować młodego pokolenia od Kościoła. Proponował więc zniesienie zakazu katechizacji w szkole, co nastąpiło po odrodzeniu niepodległości Litwy⁴⁸.

⁴³ A. Streikus, *Antykościelna polityka władzy sowieckiej*, s. 217.

⁴⁴ R. Dzwonkowski, *Religia i Kościół katolicki w ZSRS oraz w krajach i na ziemiach okupowanych 1917-1991. Kronika*, Lublin 2010, s. 356.

⁴⁵ Tamże, s. 303.

⁴⁶ Hlebowicz, *Kościół odrodzony*, s. 30, 32. Mimo znacznego ożywienia religijnego, które po woli wychodziło z ukrycia, ciągle malała liczba kapłanów.

⁴⁷ *Lietuva 1940-1990*, s. 619.

⁴⁸ Hlebowicz, *Kościół odrodzony*, s. 33.

18 maja 1988 roku w Wilnie odbyło się spotkanie hierarchów Kościoła katolickiego z przewodniczącym Prezydium Rady Najwyższej LSRS V. Astrauskasem. Wydano zgodę na odbudowę i remonty kościołów, wyjazdy księży na studia za granicą, rozwój wydawnictw religijnych, a przede wszystkim oddanie katolikom kościoła w Kłajpedzie (który zabrano w 1961 roku)⁴⁹. Władze w Wilnie zdecydowały się na przywrócenie sakralnego charakteru katedrze oraz kościołowi pw. św. Kazimierza⁵⁰. Szczególnym wydarzeniem było mianowanie przez papieża kardynała, którym został biskup diecezji koszedarskiej V. Sladkevičius. To pierwszy kardynał na Litwie od czterech stuleci⁵¹. Był on osobą, która cieszyła się ogromnym autorytetem. Już w następnych miesiącach zachęcał do odwagi w katechizacji młodzieży, w prowadzeniu działalności charytatywnej, żądaniu wolności prasy religijnej. Oświadczył, że w przyszłości już nie trzeba będzie czekać na pozwolenie pełnomocnika na wybór kandydatów do seminarium duchownego⁵². W tymże roku oddano także kościół pw. Królowej Pokoju w Kłajpedzie. Na początku 1989 roku wrócił do Wilna bp J. Steponavičius, ponownie poświęcono katedrę, która przez 40 lat stanowiła galerię obrazów i salę koncertową. Uroczście przeniesiono tu relikwie św. Kazimierza Jagiellończyka. Odbudowano i odsłonięto pomnik Trzech Krzyży zburzony przez sowietów w roku 1953⁵³. Wiele uroczystości narodowych poprzedzano Mszą św., obecność duchowieństwa była dobrze postrzegana. Księża byli wypuszczani z więzień. W końcu 1989 roku zmieniono art. 50. konstytucji litewskiej, który dotyczył wolności wyznania i sumienia. Wszystkim organizacjom religijnym przyznano status osoby prawnej, jednak ważne problemy nadal rozstrzygano w obecności pełnomocnika Rady ds. Kultów Religijnych (urząd ten całkowicie zniesiono po odrodzeniu niepodległości Litwy)⁵⁴.

Ogłoszenie przez parlament Litwy niepodległości kraju było początkiem tworzenia niezależności, a sprawy religijne zaczęły zajmować należne im miejsce. Uchylono nakazy i zakazy prawne, które naruszały wolność religijną. Organizacje katolickie mogły prowadzić swoją działalność, w szkole przywrócono katechizację dzieci i młodzieży. Zaczęły się odradzać klasztory męskie i żeńskie, budowano nowe kościoły. Rozwijała się także prasa wyznaniowa. Możliwa stała się współpraca między Kościołem a państwem w dziedzinie kultury⁵⁵. Prawie wszystkie majątki ziemskie zwrócono katolikom, jednak trudniej było ze zwrotem majątku kościelnego, gdyż niektóre budynki były zasiedlone, a seminaria duchowne przekształcone w szkoły świeckie. Jednak wiele świątyń odzyskało swe pierwotne

⁴⁹ *Kronika Litewska 1988-2000*, red. Cz. Biedulski, Warszawa 2006, s. 10.

⁵⁰ Hlebowicz, *Kościół odrodzony*, s. 32.

⁵¹ *Kronika Litewska 1988-2000*, s. 11.

⁵² *Lietuva 1940-1990*, tenże, s. 620.

⁵³ Tamże; *Kronika Litewska 1988-2000*, s. 23, 25, 32; R. Dzwonkowski, *Religia i Kościół katolicki w ZSRS*, s. 360.

⁵⁴ Streikus, *Antykościelna polityka władzy sowieckiej*, s. 228; 1 X 1990 wprowadzono wolność wyznania w Związku sowieckim. Ślusarczyk, *Kryzys i upadek imperium*, s. 72.

⁵⁵ P. Zakševskij, *Działalność społeczno-polityczna polskich organizacji pozarządowych*, Lublin 2009 (mps pracy magisterskiej), s. 95-96; Hlebowicz, *Kościół odrodzony*, s. 33.

znaczenie⁵⁶. W roku 1991 konsekrowano dwóch nowych biskupów: J. Tunaitisa i S. Tamkevičiusa. W 1992 roku nowym arcybiskupem wileńskim został Audrys Bačkis. Uregulowano też sprawę organizacji administracji kościelnej Litwy. Arcybiskupstwo wileńskie przyłączono do prowincji litewskiej, a prałaturę Kłajpedy – do diecezji telszewskiej⁵⁷.

Okres odrodzenia narodowego Litwy pozwolił Kościołowi na reorganizację. Istniało ponad 650 kościołów, posługiwało w nich ponad 680 księży (w tym biskupi, proboszczowie, wikarzy, administratorzy), w seminarium kowieńskim i telszewskim kształciło się ok. 250 kleryków⁵⁸. Gdy administratorem apostolskim archidiecezji wileńskiej został biskup Juozas Tunaitis, zgodził się on na przyjazd z Polski kilku duszpasterzy, którzy obejmowali obowiązki wikariuszy w różnych parafiach i wzmacniali duszpasterstwo polskojęzyczne⁵⁹.

W styczniu 1990 roku M. Gorbaczow odwiedził Wilno. Odradzał Litwie wystąpienie ze Związku Sowieckiego, mówił o „niebezpieczeństwie”, jakie może grozić państwu, jeśli przestanie być republiką sowiecką. Jednak V. Landsbergis nalegał na wystąpienie z ZSRS⁶⁰.

W lutym Sajūdis wygrał wybory parlamentarne. Również w marcu, w powtórnym głosowaniu na deputowanych do Rady Najwyższej wybrano członków Ruchu (99 członków)⁶¹. Nowo powołana Rada Najwyższa w dniu 11 marca 1990 roku przyjęła *Akt Przywrócenia Niepodległości Państwa Litewskiego*. Ogłoszono, że „(...) odtąd Litwa jest ponownie państwem niepodległym”⁶². Przyjęto ustawy o nazwie państwa (Republika Litewska) i godle (Pogoń); przywrócono Konstytucję z 12 maja 1938 roku, zawieszając niektóre artykuły. Dokonano też wyboru przewodniczącego Rady Najwyższej Republiki Litewskiej, którym został V. Landsbergis. Tymczasowym premierem wybrano Kazimierę Prunckienę, a wicepremierem został przewodniczący Komunistycznej Partii Litwy Algirdas Brazauskas⁶³. Na te posunięcia bardzo ostro zareagował M. Gorbaczow. Żądał wycofania deklaracji. Ponieważ do tego nie doszło żołnierze sowieccy zajęli gmachy niektórych litewskich instytucji państwowych, przerwano dostawy ropy i innych surowców⁶⁴. Litewska Rada Najwyższa 29 czerwca ogłosiła studniowe moratorium z powodu Aktu 11 marca, co spowodowało przerwanie blokady gospodarczej⁶⁵.

⁵⁶ B. Szlachta, Rozmowa z Rimgadausem Bubelisem, *Kościół na Litwie*, „Znak”, 422 (1992) s. 99.

⁵⁷ *Kronika Litewska 1988-2000*, s. 130.

⁵⁸ Hlebowicz, *Kościół odrodzony*, s. 34.

⁵⁹ Tamże, s. 36-38.

⁶⁰ Roszkowski, *Półwiecze. Historia polityczna świata*, s. 402.

⁶¹ *Kronika Litewska 1988-2000*, s. 46.

⁶² A. Rachuba, J. Kiaupienė, Z. Kiaupas, *Historia Litwy. Dwugłos polsko-litewski*, Warszawa 2009, s. 381.

⁶³ Tamże, s. 382.

⁶⁴ Wisner, *Litwa. Dzieje państwa i narodu*, s. 238.

⁶⁵ Firewicz, *Litwa po raz drugi*, s. 37.

Niezwykłe i tragiczne wydarzenia miały miejsce na początku roku 1991. 7 stycznia wprowadzono podwyżki cen, dzień później poinformowano o tym społeczeństwo. Rozpoczęły się protesty i demonstracje. Premierem (K. Prunckiene podała rząd do dymisji) został Albertas Šimėnas, zatwierdzony przez parlament⁶⁶. W dniu 13 stycznia sowieckie oddziały specjalne zajęły budynki Departamentu Ochrony Kraju w Wilnie oraz gmach Radiokomitetu i wieżę telewizyjną. Wojsko strzelało w bezbronny tłum, który zebrał się, by poprzeć swoje władze i bronić gmach parlamentu. Zginęło 13 osób (czternasta to żołnierz sowiecki) a kilkaset zostało rannych. Dzień ten powszechnie nazywany jest „krwawą niedzielą” w Wilnie⁶⁷. Po tych wydarzeniach 11 lutego 1991 roku parlament litewski przyjął uchwałę uznającą Litwę za niepodległą republikę demokratyczną⁶⁸. Zaczęto aktywnie nawiązywać stosunki z państwami Europy Zachodniej. Ważnym posunięciem był podpisany w Moskwie układ *O podstawach stosunków międzypaństwowych Litwy i Rosji*. Był to pierwszy międzynarodowy układ Litwy. W celu utrwalenia niepodległości władze litewskie podjęły rozmowy o integracji z Unią Europejską oraz NATO.

Pucz 19-22 sierpnia 1991 roku ostatecznie zburzył plany Moskwy, aby przeszkodzić Litwie w odzyskaniu niepodległości. Republika stopniowo była uznawana przez inne państwa jako kraj demokratyczny i niepodległy. Suwerenne państwo domagało się od Rosji jak najszybszego opuszczenia terytorium Litwy przez jej wojska⁶⁹.

Okupacja sowiecka Litwy, trwająca z niedużą przerwą pół wieku, zostawiła ślad nie tylko w historii państwa, ale także wywarła ogromny wpływ na życie religijne. Zmiana polityczna, jaka zaszła po rozpadzie ZSRS miała ogromne znaczenie dla Litwy i jej mieszkańców.

⁶⁶ *Kronika Litewska 1988-2000*, s. 86. Jego stanowisko przejął Gediminas Vagnorius w dzień tzw. „krwawej niedzieli”.

⁶⁷ *Kronika Litewska 1988-2000*, s. 87; Firewicz, d *Litwa po raz drugi*, s. 39; Wojsko wycofało się z centrum miasta, okupując jeszcze kilka budynków. Dopiero 21 sierpnia wojsko opuściło wieżę telewizyjną i inne budynki na Litwie. *Lietuva 1940-1990*, tenże, s. 87. Wydarzenie to nabrało rozgłosu w innych krajach.

⁶⁸ Rachuba, Kiaupienė, Kiaupas, *Historia Litwy. Dwugłos polsko-litewski*, s. 383..

⁶⁹ Ostatecznie wojska byłego Związku Radzieckiego opuściły Litwę 31 sierpnia 1993 roku.

**EVENTS RESTORING THE INDEPENDENCE OF LITHUANIA
AND THE REBIRTH OF THE CATHOLIC CHURCH****Streszczenie**

The article entitled *Events restoring the independence of Lithuania and the rebirth of the Catholic Church* shows the change in the political situation and the situation of the Church in Lithuania, which occurred after the collapse of the USSR. Rebuilding initiated by Mikhail Gorbachev changed not only the Soviet Union but also the whole world. The article primarily focuses on the new circumstances that contributed to the rebirth of Lithuanian statehood. There also appeared new conditions for religious activities of the Catholic Church. The Soviet regime ruled the private and public life over 40 years. Things that had enormous importance for Lithuania and its people were: state independence, the establishment of relations with Western Europe, the reorganization of the Church and the recognition of Lithuania as a democratic country by other states.

Translated by Aneta Kiper